

CENTRUM-PERIFÉRIA RELÁCIÓK VILÁGMÉRETŰ ÉRTELMEZÉSE A MŰKÖDŐTŐKE-BEFEKTETÉSEKBE

THE INTERPRETATION OF CENTER-PERIPHERY MODEL IN THE GLOBAL FOREIGN DIRECT INVESTMENTS

DR. JUHÁSZ KRISZTINA főiskolai tanár
BAKLER CSABA ISTVÁN főiskolai hallgató
Edutus Főiskola

Abstract

Center and periphery can be interpreted in many several ways. These paper analyzes the question on the level of the world economy and in the dimension of development. Marking out the centers and peripheries of the world economy by Wallerstein played in the international trade relations a dominant role. In today's global economy became foreign direct investments by/ instead the trade relations more and more dominant. The goal of the paper is to set up the principles of the center-periphery model on the basis of foreign direct investments. We demonstrate that due to the changes of the last decades, there are new centers emerging (mainly China) and the role of the „old centers” (mainly of western-european countries) drops. The geographical distribution of the FDI outflow of these centers suggest, that in the global economy the geography of the traditional periphery relations have to be rethink.

1. Bevezetés

Az elmúlt évtizedek gazdasági-politikai történései alapvetően átrajzolták a világ gazdasági és politikai hatalmi centrumainak térképét. A Szovjetunió felbomlása, a globális folyamatok (kiemelten a transznacionális vállalatok szerepének, valamint a nemzetközi pénzügyi folyamatoknak a felértékelődése) uralkodóvá válása, majd pedig a 2008-tól kibontakozó gazdasági válság mind-mind olyan tényező, melynek következtében a korábbi erőviszonyok nagymértékben átalakulnak.

A hidegháborút követően egyedül maradt az USA, mint globális szuperhatalom, de a 2001. szeptember 11, illetve az azt követő események (iraki, afganisztáni háború) az USA sebezhetőségét, illetve hatalmának korlátozottságát bizonyították. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor az európai folyamatok (Németország újraegyesítésétől kezdve az integrációs folyamatok mélyüléséig, ennek a lehetőségei illetve kihívásai), illetve a Pacifikus-térség (főként Kína) megerősödése, valamint a 2008-tól kirajzolódó globális válság és annak területi következményei új dimenziókat nyitnak a világgazdaság hatalmi átalakulásában, előrevetítve egy új korszakot, új hatalmi központokkal. Kérdés, hogy az elmúlt évtizedek változásainak következtében hogyan alakul át a világgazdaság térszerveződése, a hagyományos centrum-periféria relációk mennyiben változnak?

E kérdéseket igyekszik jelen cikkünk megválaszolni. Ehhez a centrum-periféria lehatárolás, illetve értelmezés néhány elméleti kérdésének taglalását követően a jelenlegi és jövőben várható(?) világgazdasági központok súlyát elemzi néhány kiválasztott szempont alapján. A következő rész arra igyekszik majd választ adni, hogy az említett centrumokhoz vajon még mindig a korábbi perifériák tartoznak-e?

2. A centrum-periféria fogalompár értelmezése

A centrum-periféria modell a társadalom- és gazdaságtudományokban elterjedt paradigma. Ennek lényege röviden úgy vázolható, mint egy zárt, egyenlőtlen rendszer, melyben centrum és periféria között egyenlőtlen függőségi viszony áll fenn, a centrum meghatározó, befolyásoló szereppel bír a periféria fölött. Kiemelendő, hogy a centrumnak és perifériának a szerepe, besorolása nem állandó: változhat térben és időben egyaránt. Egy vizsgált terület egység az értelmezés jellegétől, illetve a térségi szinttől függően, ami-ben gondolkozunk, tekinthető centrumnak, de akár perifériának is.

Ugyanis a modell és ezzel együtt maga a centrum is, többféleképpen értelmezhető. El-különíthető egymástól a

- helyzeti (földrajzi) centrum (és periféria), melynek lehatárolásánál a távolság jele-nik, meg, mint központi fogalom. A centrum ez esetben egy kitüntetett hellyel azo-nos, míg a periféria egy külső, peremi zónát jelent.
- a hatalmi szempontból értelmezett centrum-periféria megközelítés lényege a függő-ség, az érdekérvényesítési egyensúlytalanság. A centrum befolyásoló szerepéhez tár-sadalmi mechanizmusok, intézményrendszer kapcsolódik. A hatalmi szempontból értelmezett periféria a függőségi, kiszolgáltatott viszonyban lévő területet testesíti meg.
- a fejlettségi centrum hatékonysági, jövedelmi szempontból értelmezett központi tér-ségeket jelent. Ez alapján centrumnak a fejlett, perifériának az elmaradott területek tekinthetők, eltérő belső struktúrával, melynek következtében eltérőek a területek megújulási, fejlődési lehetőségei.¹

Ez a modell a vizsgálat céljának megfelelően, többféle területi szinten és vonatko-zásban értelmezhető.

A regionális tudományban például a területi egyenlőtlenégeket, illetve a régiók növe-kedési lehetőségeit elemző megközelítésben a regionális fejlődés-elméletek között talál-kozunk a centrum-periféria modellel, főként a fejlődő országok problémáit magyarázandó. E megközelítésben a centrum-periféria kapcsolatokat az alábbi összefüggések jellemzik:

- a centrum kikényszeríti a periféria szervezeti függőségét (lásd a fenti terminológia alapján hatalmi függőség), ezek az intézmények a perifériát érintő sorsfontosságú döntések meghozói
- A centrum uralmát önerősítő polarizációs mechanizmusok serkentik (hatalmi effek-tusok, információs hatások, pszichológiai hatások, modernizációs hatások, sziner-giahatások, termelési hatások)
- A centrum innovációi elterjednek a periférián, a centrum korlátozott decentralizációs politikába kezd, ennek következtében a periférián új alközpontok alakulnak ki
- Ha a centrum érdekében áll, akkor meggyorsítják az innovációk terjedését a periféri-án, megkezdődik a döntési hatalom decentralizációja is, a függőségi viszony fokoza-tosan eltűnik, a területi fejlődés kiegyenlítettebb lesz.²

Hangsúlyozandó, hogy e modell alkalmazására Friedmann csak a fejlett és integratív struktúrákkal rendelkező országokban (USA, Németország, Svédország) lát lehetőséget. A centrum-periféria modell értelmezése megjelenik például a magyar³ vagy akár az európai területi egyenlőtlenégek vizsgálatában is.⁴

A centrum-periféria modell ugyanakkor a világgazdaság térszerveződésére, a világgaz-daságban megjelenő hatalmi, fejlettségi viszonyok leírására is alkalmazható megközelítés.

Wallerstein munkásságában rámutat, hogy a kifejlődő növekedési pólusok, a nagy innovációs képességgel, hatalmi funkciókkal rendelkező centrumok erősödése nyomán a világ többi része perifériává süllyed. A centrumok növekedéséhez nélkülözhetetlenek – nyersanyagforrás, illetve felvevőpiacként – a perifériák.⁵ Wallerstein elméletében szerepelnek félperifériák is, mely területek a centrum ország viszonylatában perifériának számítanak, de a periféria vonatkozásában centrumként értelmezhetők. E világrendszer-szemléletű felfogásban tehát nem földrajzi határok határozzák meg az egyes térségeket, hanem a nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt helyük. Ennek kialakulása már a 16. századtól kezdve megjelenik, ahol a világ különböző részeinek gazdaságai összekapcsolódnak egy tőkefelhalmozás logikája szerinti rendszerben, és a nemzetközi cserekapcsolatok folyamatos bővülése hozza létre a kapitalista világrendszert.⁶

A fent említett, világgazdasági szintű centrumok, illetve perifériák lehatárolására a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok alapján került sor. Ennek alapján az USA-hoz, mint centrumtértséghez tartozó periférikus terület Latin-Amerika, a Nyugat-Európai centrumtértség hagyományos periférikus területe Dél-, illetve Kelet-Európa, valamint a gyarmatosítás következményeként Afrika, míg az ázsiai (Japán) centrumtértséghez tartozó periféria Ausztrália, Óceánia, illetve a NIC-országok. Ez a „hagyományos” centrum-periféria kép azonban napjainkban több vonatkozásban is átértékelésre ad okot. Kérdés ugyanis, hogy az elmúlt időszak változásai (lásd a bevezetőben említett gondolatok) hogyan értékelik át a centrumok és a perifériák helyzetét? Mivel az utóbbi évtizedek világgazdaságának meghatározó szereplőivé válnak a transznacionális vállalatok (TNC-k), ezért a továbbiakban a centrum-periféria rendszer világgazdasági értelmezését a TNC-k tevékenységéhez, szerepéhez köthető adatok (ú.m. vállalatok száma, illetve külföldi működőtőke-befektetések = FDI) alapján igyekszünk feltérképezni. Elemzésünk célja annak kimutatása, hogy

1. Hogyan változik, alakul át a centrumtérségek köre, illetve egymáshoz viszonyított aránya?
2. A tőke-kihelyezések alapján a vizsgált centrumokhoz a „hagyományos” perifériák tartoznak-e?

3. A centrumtérségek átalakulása

A nagyhatalmak köre a világgazdaság története során dinamikusan változik. Az 1. ábra a Subramanian által kidolgozott „dominance” vagyis hatalmi index alapján szemlélteti a nagyhatalmak körének változását. Jelen korszakban az átalakulás egyértelműen érződik: az USA mint egyetlen szuperhatalom mellé új nagyhatalomként zárkózik fel Kína, aki „viszonylag rövid időn belül uralkodó szerepet játszik majd a világgazdaságban, s nemcsak a BNT (Bruttó Nemzeti Termék), hanem az ennél szélesebben értelmezett gazdasági tényezők alapján is.”⁷

1. ábra. A nagyhatalmak átalakuló szerepe a világgazdaságban (%)

1870	1973	2010	2030
Anglia (16,4)	USA (18,6)	USA (13,3)	Kína (18,0)
Németország (9,3)	Japán (8,0)	Kína (12,3)	USA (10,1)
Franciaország (8,3)	Németország (8,0)	Japán (6,9)	India (6,3)

Forrás: Simai (2012), 13. oldal

A következőkben a centrumtérsegek átalakuló szerepét abból kiindulva igyekszünk megközelíteni, hogy az egyes országok vállalatai (TNC-i) milyen mértéken jutnak szerephez a világgazdaságban. Hiszen ezek a vállalati formációk a tőke- és technológiakoncentrációjuk révén kiemelkedő gazdasági és politikai erőt képviselnek, ennél fogva hozzájárulnak származási országuk „hatósugarának”, befolyási övezetének kiterjesztéséhez. E vállalati kör szerepének megítéléshez két mutatóra támaszkodunk. Először a működőtőke-kihelyezése (FDI outflow és outward stock) alapján vizsgáljuk a vezető (centrum) térségek átalakulását. Ezt követően elemzésünket a legnagyobb vállalatok körére szűkítjük és megnézzük, a Global 500 központjainak elhelyezkedése alapján hogyan alakul át a centrumok köre.

A működőtőke-befektetések növekedési üteme kiemelkedő, az 1980-as évek közepe óta felülmúlja mind a kereskedelem, mind pedig a GDP növekedését. Ez arra utal, hogy „a világgazdasági integráció elsődleges mechanizmusát már nem a külkereskedelem, hanem a működőtőke-beruházások jelentik”. Mivel ezen beruházásoknak mintegy 80%-át a transznacionális vállalatok bonyolítják le, így „az FDI a transznacionális vállalatok tevékenységének legátfogóbb indikátora”⁸.

A világ vezető (10 legnagyobb) működőtőke-kihelyező országát elemezve (2. ábra) szembevetünk a centrumtérsegek átalakulása. Egyrészt kirajzolódik a fent említett hagyományos centrumok (ún. Triád) vezető szerepe, ugyanakkor szembevetünk, hogy csökken a tőke-állomány koncentrációjának mértéke. Ez azt jelzi, hogy a működőtőke-kihelyezésben új országok, térségek is szerephez jutnak az utóbbi években. Ezt a tendenciát a tőke-kihelyezés éves adatait megvizsgálva még jobban érzékeljük: az ezredfordulót követően Kína és Oroszország bekerül a 10 legnagyobb tőke-kihelyező ország közé, 2012-ben Kínából (Hongkongot is beleértve) származott a tőke-kihelyezések több mint 10%-a. A világ legnagyobb vállalatainak elemzése hasonló tendenciákat mutat.

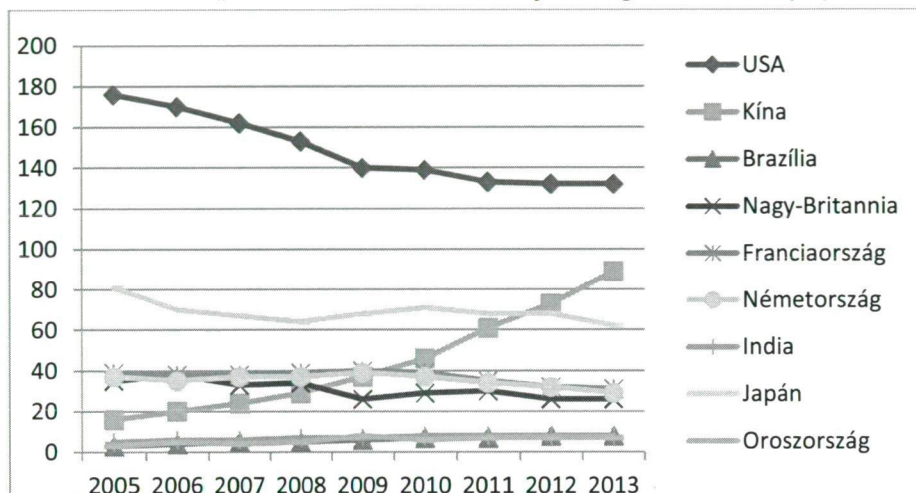
2. ábra. A 10 legnagyobb tőke-kihelyező ország és részesedésük a világ összes működőtőke-kihelyezésében (FDI outflow, illetve outward stock alapján, %)

STOCK		1980	1990	2000	2010	2012
1 USA	USA	39,2	35,0	33,6	22,6	22,0
2 Nagy-Britannia	Nagy-Britannia	14,6	11,0	11,5	7,7	7,7
3 Németország	Japán	7,9	9,6	11,5	7,2	6,6
4 Hollandia	Németország	7,6	7,2	6,9	6,9	6,3
5 Brazília	Franciaország	7,0	5,4	5,4	4,9	5,6
6 Franciaország	Hollandia	4,5	5,0	3,8	4,0	4,8
7 Kanada	Kanada	4,3	4,1	3,5	4,5	4,5
8 Japán	Svájc	3,6	3,2	3,0	4,4	4,4
9 Tajvan	Olaszország	2,4	2,9	2,9	3,9	4,1
10 Olaszország	Svédország	1,3	2,4	2,2	3,1	3,0
Összesen	Összesen	92,5	83,7	84,2	70,1	69,9
FLOW		1980	1990	2000	2010	2012
1 USA	Japán	37,3	21,0	19,0	20,2	20,6
2 Nagy-Britannia	Franciaország	15,3	15,0	14,3	8,1	8,6
3 Németország	USA	9,1	12,8	11,5	6,5	6,1
4 Kanada	Németország	7,9	10,0	7,0	5,3	6,0
5 Hollandia	Nagy-Britannia	7,5	7,4	6,1	4,6	5,1
6 Franciaország	Svédország	6,1	6,1	5,6	4,5	4,8
7 Japán	Hollandia	4,6	5,7	4,7	4,3	3,9
8 Dél-Afrika	Olaszország	1,5	3,2	4,6	3,9	3,7
9 Olaszország	Svájc	1,4	3,0	3,6	3,7	3,2
10 Svédország	Belgium	1,2	2,6	3,6	3,5	3,0
Összesen	Összesen	91,9	86,9	79,9	64,7	69,3

Forrás: UNCTAD adatai alapján saját szerkesztés

A Fortune Magazin által összeállított vállalati rangsor alapját a vállalat jövedelme jelenti, így e mutatót alkalmasnak ítéltük meg arra, hogy vázolni tudjuk az egyes országok változó világgazdasági szerepét. A 3. ábra egyértelműen jelzi, hogy az elmúlt években Kína nemcsak az exportban, a gazdasági növekedésben és (ahogyan arra fent utaltunk a tőke-kihelyezésben) ért el kiemelkedő értékeket, hanem egyúttal vállalatai is egyre nagyobb jövedelmet realizálnak. A világ 500 vezető vállalata közül már 89-nek a központja található Kínában. Ezzel szemben az amerikai és az európai központú vállalatok száma csökken.

3. ábra. A „Global 500” vállalatainak anyaországai, 2005–2013 (db)

Forrás: Fortune Global 500 adatai alapján saját szerkesztés

Összegezve a fenti megállapításokat kijelenthetjük, hogy a (gazdasági-hatalmi) centrumtér ség köre átalakul. Transznacionális vállalati szinten (is) értelmezve Kínával és Oroszországgal egyértelműen számolnunk kell a jövőben. Az új központok kialakulásával úgy tűnik, hogy a régi térségek szerepe (főként az európai központ) csökken. További kutatási irányként egyéb szempontokkal kívánjuk bővíteni a centrumtér ségek lehatárolásának témakörét. Ennek folyamán az egyes centrum-értelmezésekhez (ú. m. fejlettségi és hatalmi centrum) különböző indikátorokat rendelünk hozzá (pl. GNP, export, K + F-kiadások, szabadalmak, katonai kiadások, migráció, nemzetközi intézményekben betöltött szerep stb.), melyek alapján kijelölhetők a jelenlegi centrumok, vázolható a (nagy)hatalmi, illetve fejlettségi centrumok egybeesése illetve eltérése.

4. A perifériák hovatartozása az új rendszerben

A centrumtér ségek átalakuló szerepe felveti azt a kérdést, hogy vajon a hozzájuk tartozó perifériák köre mennyiben alakul át? E kérdés megválaszolása rendkívül összetett, több szempontú kutatást igényel. Elképzelésünk szerint ennek egyik része a működőtőke-befektetések alapján határozza meg a perifériák hovatartozását. Ez megtehető egyrészt a centrumok tőke-kihelyezésének regionális megoszlásának elemzésével (vagyis az alapján, hogy a vizsgált centrum ország FDI kivitele milyen országokba irányul), másrészt a perifériák felől megközelítve, vagyis az alapján, hogy a vizsgált periférikus országban melyik centrum a legjelentősebb tőke-kihelyező (azaz a periféria tőkeimportjának regionális meg-

oszlása alapján). Kutatásunk jelenlegi fázisában az első szempontrendszer elemzését kezdtük el. Megvizsgáltuk, hogy a fent vázolt centrum országok (USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Japán, és Kína) tőkekivitelének (FDI outflow alapján mérve) regionális megoszlását mi jellemzi, mennyire felel meg ez a kép a hagyományos centrum-periféria elméletben megfogalmazottaknak.

A 4. ábra a fent nevezett centrumok országok 2011-es év működőtőke-kivitelének regionális megoszlását tartalmazza, a 10 legjelentősebb célország arányát feltüntetve. A nemzetközi működőtőke-befektetések egyik legalapvetőbb tendenciája erről az ábráról is leolvasható: a beruházások jelentős része fejlett országok egymás közötti beruházásait jelentik.

4. ábra. A centrumtérsegek működőtőke-kihelyezésének legfontosabb célterületei (2013, %)

Japán	Kína	Franciaország	Németország	Nagy-Britannia	USA						
USA	12,6	Hongkong	47,8	Hollandia	17,8	Kína	27,1	USA	22,8	Hollandia	14
Nagy-Britannia	12,3	Nem meghatározott	9,3	Olaszország	15,4	USA	18,6	Luxemburg	11,7	Luxemburg	12,6
Dánia	11,3	Brit-Virgin-szig	8,3	Belgium	14,1	Ausztria	14,8	India	10,5	Nem meghatározott	11,5
Kína	11	Kajmán-szig	6,6	Nagy-Britannia	13,6	Lengyelország	7,6	Jersey	10,4	Kanada	10,2
Közép-Amerika (nem meghatározott)	7,8	Franciaország	4,7	USA	10,7	India	6,8	Belgium	8,3	Nagy-Britannia	9,3
Brazília	7,2	Szingapúr	4,4	Oroszország	8,1	Svédország	6,6	Nyugat-Ázsia	7,3	Írország	7,7
Ausztrália	7,1	Ausztrália	4,2	Brazília	5	Brazília	4,1	Hongkong	5,2	Bermuda	6,6
Tajföld	6,1	USA	2,4	Írország	3,2	Csehország	4	Indonézia	4,8	Nem meghatározott amerikai	3,6
Hollandia	4,7	Nagy-Britannia	1,9	Ausztrália	2,6	Finország	3,1	Írország	4,8	Ausztrália	3,4
Szingapúr	3,9	Luxemburg	1,7	Bermuda	2,7	Malajzia	2,8	Törökország	3	Svájc	3
Egyéb	16	Egyéb	8,7	Egyéb	5,9	Egyéb	4,3	Egyéb	11,2	Egyéb	17,9

Forrás: investmentmap.org adatai alapján saját szerkesztés

A hagyományos centrum-periféria képnek megfelelő tendenciák az utóbbi év befektetéseiben is kirajzolódnak. Erre utal például, hogy Japán befektetéseiben a kelet-dél-kelet-ázsiai térség aránya kiemelkedő, a német befektetésekben pedig a kelet-közép-európai beruházások játszanak fontos szerepet. Ezzel szemben számos jelenség (pl. a francia, a brit, illetve a kínai vagy az amerikai befektetések regionális megoszlása, a német befektetésekben az erőteljesen megjelenő és növekvő arányt képviselő kelet-dél-kelet-ázsiai beruházások) arra utal, hogy a hagyományos centrum-periféria lehatárolást újra kell gondolnunk. A periférikus területek centrumokhoz történő besorolásában további, sokkal mélyebb kutatásokra van szükség, melyek a periféria tőke-vonzásából indulnak ki és a beáramló beruházások regionális megoszlását térképezik föl.

Jegyzetek

1. Nemes Nagy J. (1996): Centrumok és perifériák a piaccgazdasági átmenetben „Földrajzi Közlemények” 1. sz. pp. 31–48.
2. Lengyel I.–Rechnitzer J. (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 289–290. oldal.
3. Horváth Eszter (2007): A földrajzi centrum, és a periféria lehetséges lehatárolásai. Tér és Társadalom 21. évf. 2007/1. 159–170. p.
4. Szabó Pál (2009): Európa térszerkezete különböző szemléletek tükrében Földrajzi Közlemények 133. évf. 2. sz. pp. 121–134.

5. Probáld Ferenc (szerk.) (1994): Európa regionális földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 28. oldal.
6. Bevezetés a vilárendszer-elméletbe (2010).
7. Simai Mihály (2012): A „nagy válság” és az új globális hatalmi rendszer kibontakozása. In: Farkas-Meisel-Novák (szerk.) A változó világgazdaság – útkeresések, tapasztalatok és kilátások. I. Globális kérdések. MTA KRKK, Budapest. 13. oldal.
8. Dicken, P. (2003): Global Shift Reshaping the global economic map in the 21st century. Sage Publications, London. 52. oldal.

Felhasznált irodalom

- Dicken, P. (2003): Global Shift Reshaping the global economic map in the 21st century. Sage Publications, London.
- Horváth Eszter (2007): A földrajzi centrum, és a periféria lehetséges lehatárolásai. Tér és Társadalom 21. évf. 2007/1. 159–170. p.
- Juhász Krisztina (2006): A német nagyvállalatok tevékenységének térbeli szerveződése. Doktori értekezés, ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék.
- Lengyel I.–Rechnitzer J. (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Nemes Nagy J. (1996): Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben „Földrajzi Közlemények” 1. sz. pp. 31–48.
- Nemes Nagy József (1998): A tér a társadalomkutatásban. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- Probáld Ferenc (szerk.) (1994): Európa regionális földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Simai Mihály (2012): A „nagy válság” és az új globális hatalmi rendszer kibontakozása. In: Farkas-Meisel-Novák (szerk.) A változó világgazdaság – útkeresések, tapasztalatok és kilátások. I. Globális kérdések. MTA KRKK, Budapest.
- Szabó Pál (2009): Európa térszerkezete különböző szemléletek tükrében Földrajzi Közlemények 133. évf. 2. sz. pp. 121–134.